

Ewa Jastrząb
Białystok

Myśl filozoficzno-etyczna Lwa Tołstoja w recepcji polskiej

Słowa kluczowe: Lew Tołstoj, myśl filozoficzno-etyczna, recepcja polska

W *Księdze Świata* z roku 1858 czytamy: „Hrabia Leon Tołstoj, młody jeszcze literat, który niedawno wystąpił na polu piśmiennictwa, lecz który zyskał już sobie wielką sławę powieściami *Dziecinne lata* (Dzieciństwo) i *Pierwsza młodość* (Lata chłopięce). Pobierał nauki w Kazańskim Uniwersytecie, a potem wstąpił do wojska. Podczas oblężenia Sewastopola był w liczbie obrońców tej warowni. Jego *Opowiadania wojenne*, pisane w Sewastopolu, wnosily, jak się ktoś wyraził, armatnią kulą interes do literatury rosyjskiej i miały bardzo wielki a zasłużony rozgłos. Znanymi są także zaszczytne powieści jego: *Dwóch huzarów* (Dwaj huzarzy), *Zawierucha* (Zamieć), *Notatki markiera* i inne. Teraz hr. Leon Tołstoj nie znajduje się w służbie wojskowej, jeżeli więc poświęci się na serio literaturze, to niezawodnie spod pióra jego wyjdzie niejeden utwór znakomity”.

Jak twierdzi Piotr Grzegorzczuk¹, *Księga Świata* powtarza informację rosyjskiego czasopisma *Художественный листок* [Grzegorzczuk 1964, 201–2012].

Antoni Semczuk pisze, że od pojawienia się tej informacji minęło blisko dwadzieścia lat, zanim Tołstoj zdobył stałe miejsce w polskiej publicystyce i krytyce literackiej². Liczba bowiem wzmianek o Lwie Tołstoj do 1884 roku

¹ Piotr Grzegorzczuk (1894–1968) – bibliograf i krytyk literacki, redaktor miesięcznika „Ruch Literacki”.

² Antoni Semczuk (ur. 1930) – historyk literatury rosyjskiej, profesor Uniwersytetu Warszawskiego. Jego główne prace to *Lew Tołstoj*, *Iwan Turgieniew*, *Michał Lermontow*.

jest zaskakująco nikła (znane są m.in. informacje autorstwa następujących badaczy: Jan Sawinicz, 1867; Adam H. Kirkor, 1873; Eugeniusz Borakowski, 1878) [Semczuk 1975, 203]. Brak głosów o Lwie Tołstoj, jak zauważył A. Semczuk, musi szczególnie uderzać i zastanawiać, jeśli porównamy popularność w Polsce po 1870 r. takich pisarzy, jak M. Sałtykow-Szczedrin i I. Turgieniew. Zastanawia też brak tłumaczeń z Tołstoja – pierwszy przekład jego opowiadania „Albert” pochodzi dopiero z 1885 roku. Zdaniem A. Semczuka, na spóźnione wejście Tołstoja do Polski wpłynął również fakt, że w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych blisko współpracował on z miesięcznikiem Michała Katkowa *Русский вестник*, znanym z programowej polonofobii i wielkomocarstwowego szowinizmu [Semczuk 1975, 205]. W połowie lat siedemdziesiątych pojawiła się nowa niekorzystna dla recepcji Tołstoja w Polsce okoliczność: popularyzacji jego twórczości podjął się urzędowy *Dziennik Warszawski*, co pogłębiło jeszcze próżnię wokół Tołstoja w prasie polskiej. Aż do 1884 roku nie można odnaleźć wyraźniejszych śladów zainteresowania pisarzem. Sytuacja zmieniła się, gdy w 1884 roku *Tygodnik Ilustrowany* zamieścił pochlebną opinię Józefa Ignacego Kraszewskiego o *Wojnie i pokoju*. Od tego czasu postać Tołstoja i jego dzieła stały się obiektem zwiększającego się zainteresowania polskiej opinii społecznej i literackiej. Według Semczuka, można więc stwierdzić, że drogę do serc i umysłów Polaków utworował Tołstojowi Józef Ignacy Kraszewski swoją recenzją *Wojny i pokoju* oraz że pisarz ugruntował sobie trwale w nich miejsce w roku 1900 powieścią *Zmartwychwstanie*, zwłaszcza dzięki jej interpretacji przez Bolesława Prusa [Semczuk 1975, 206].

Polskich pisarzy zainteresował Tołstoj jako ideolog. Ideologia propagowana przez tego pisarza budziła w Polsce żywy oddźwięk, gdyż wychodziła naprzeciw poszukiwaniom nowego programu społecznego. W owym czasie w Polsce pojawiły się pierwsze formacje socjalistyczne, koła konserwatywno-ziemiańskie, podejmujące krytykę cywilizacji kapitalistycznej i jej ideowych komponentów. To okres formowania stanowisk i ujawniania się różnic ideologicznych. Ugrupowania ideowe (Młoda Polska, Narodowa Demokracja) tworzą się w końcu lat dziewięćdziesiątych, ale już wcześniej narasta ferment ideowy. Atmosfera ta właśnie tłumaczy zainteresowanie Tołstojem jako ideologiem [Kuderowicz 1977, 216].

Oddziaływanie Tołstoja wkrótce stało się tak dalekosiężne, że musiał się do niego ustosunkować cały kulturalny świat. W Rosji utwory Tołstoja podlegały ostrej cenzurze, mógł on jednak swobodnie publikować we Francji, w Anglii i innych krajach. To właśnie z Francji przyszła do Polski sława Tołstoja, choć ze znacznym opóźnieniem, dopiero w latach 80–90-tych XIX wieku. Pomimo to pisarz szybko i bezpośrednio wszedł w nurt życia pol-

skiego. Literatura rosyjska, dzięki dostępowi do czytelnika, znającego język rosyjski, odegrała potężną rolę ideologiczną i czysto literacką. Literatura ta bowiem niemal przez cały wiek XIX była w Polsce ignorowana ze zrozumiałych przyczyn politycznych. Fakt istnienia sztucznie tworzonych przeszkód, płynących z Rosji, opóźniał przekłady arcydzieł rosyjskich na język polski (np. utwór *Wojna i pokój* pojawił się w przekładzie J. Czaińskiego w Gródku w 1894 roku, w dodatku z wieloma opuszczeniami, błędami i opóźnieniem w stosunku do edycji rosyjskiej o ćwierć wieku) [Grzegorzczuk 1964, 17].

W krytyce literackiej krajów słowiańskich poruszano związki Lwa Tołstoja z Polską i Polakami. Gdy w Polsce pojawiły się utwory Tołstoja, wielu badaczy zaczęło zajmować się jego twórczością. Niejednokrotnie rozpatrywano problem obecności Tołstoja w polskiej krytyce literackiej.

W niniejszym artykule czynimy próbę oglądu myśli tołstojowskiej w Polsce, poczynając od badań krytyków i pisarzy polskich w XIX wieku po najnowsze badania. Oceniając olbrzymi potencjał twórczości pisarza, badacze podchodzili do interpretacji myśli filozoficzno-etycznej Lwa Tołstoja w sposób dość jednoznaczny, albo odnosząc się do idei tołstoizmu w sposób pozytywny, bądź to całkowicie potępiając doktrynę Tołstoja. W 1908 roku niektóre rosyjskie dzienniki zwróciły się do wybitnych przedstawicieli literatury polskiej z prośbą o napisanie artykułów na temat Tołstoja. Zaczęli więc pisać o nim polscy powieściopisarze, poeci i krytycy literaccy. Najwięcej artykułów, dotyczących twórczości Lwa Tołstoja, ukazało się w Polsce z okazji jubileuszu osiemdziesięciolecia pisarza. W latach 1900–1910 wielu znanych pisarzy polskich ogłosiło swoje poglądy na temat utworów literackich pisarza.

Stosunkowo dużo ciekawego materiału, dotyczącego recepcji twórczości Tołstoja w Polsce, zawierają studia bibliograficzne autorstwa wspomnianego wyżej Piotra Grzegorzczuka pt. *Lew Tołstoj w Polsce*. Grzegorzczuk wyróżnił kilka odrębnych faz: okres wstępny obejmujący lata 1858–1885 (pierwsze wzmianki i artykuły o Tołstoj), druga faza recepcji 1886–1900 (tłumaczenia powieści *Wojna i pokój* i *Anna Karenina*), następny etap recepcji 1900–1910 (między innymi jubileusz osiemdziesięciolecia Tołstoja w roku 1908), Tołstoj w dwudziestoleciu międzywojennym (stulecie urodzin – 1928 i dwudziestopięćlecie śmierci – 1935), nowy etap recepcji po roku 1945 w Polsce Ludowej (translacja na nowo całej beletrystyki Tołstoja). P. Grzegorzczuk, z którego pracy czerpiemy informację, przytoczył również wiele wypowiedzi na temat recepcji tołstojowskiej myśli filozoficzno-etycznej wśród wybitnych pisarzy i badaczy polskich, których głos nie utracił znaczenia, jak się wydaje, także w naszym czasie. Badacz przywołał między innymi stanowisko Bolesława Prusa, Henryka Sienkiewicza, Bolesława

Leśmiana, Adama Szymańskiego i Aleksandra Świętochowskiego. W swoich artykułach analizują oni wielkość, osobliwość i główne cechy twórczości L. Tołstoja.

Pojawiają się jednak również wypowiedzi, o czym napisał Grzegorzczyk, które negują doktrynę Lwa Tołstoja. Waław Nałkowski, publicysta społeczny i literacki, ocenił doktrynę Tołstoja w dość krytyczny i odważny sposób. Porównał on Friedricha Nietschego i Lwa Tołstoja jako dwa przeciwne bieguny. Jego zdaniem, miłość Tołstoja jest formą taniej miłości, która zaleca ludziom w swej nagłości głodzenie się, podczas gdy Tołstoj sam już się nasycił i nabrał wstrętu do jadła. Wrażliwi ludzie, przejmujący się tołstoizmem, starając się osiągnąć mniemanej ewangelicznej doskonałości swojego mistrza, nie mając za sobą tak spędzonego życia, jak Tołstoj, giną. W pracy Nałkowskiego³ pobrzmiwa odważny krytycyzm nie pozbawiony ironicznego sceptycyzmu [Nałkowski 1964, 64]. Publicysta widział słabość tołstojowskiej krytyki w rozpatrywaniu zła wyłącznie jako przejawu indywidualnej niegodziwości i w przekonaniu o jego nieuchronności. Z badań Nałkowskiego wynika, że tołstojowska krytyka powstała z przesytu, ze znużenia cywilizacją. Ważniejsze od motywacji staje się dla Nałkowskiego społeczne funkcjonowanie tej krytyki. Publicysta skrytykował ideał moralny Tołstoja nie tylko za egalitaryzm, ale też za utopijność, a zatem niemożliwość konsekwentnej realizacji w życiu i działaniu jednostek. Zarzucił Tołstojowi, iż sam nie stosuje się do własnych zasad i jako wielki pan może pozwolić sobie na głoszenie cnót ewangelicznych [por. Kuderowicz 1977, 233].

Znany w swoim czasie poeta, prozaik, tłumacz i publicysta, Józef Łobodowski, także wskazywał błędy w teorii Lwa Tołstoja. Pominął on fakt głoszenia przez Tołstoja idei pokojowego współzycia, miłości bliźniego, przebaczenia, zwalczania zła przez czynienie dobra. Powtarzając niektóre myśli Nikity Struwego (zaczepnięte z artykułu Struwego, ogłoszone w piśmie emigracyjnym *Вестник*), J. Łobodowski wystąpił jako krytyk i bezwzględny przeciwnik tołstoizmu. Widział on rzekomo szkodliwe i destrukcyjne konsekwencje tołstoizmu w odbiorze społecznym w Rosji. „Umysły były zatrute, a jednym z naczelných farmaceutów, którzy uprzednio przygotowali złowrogie trucizny, był właśnie Lew Tołstoj” [Łobodowski 1979, 12].

A. Semczuk również zajmował się badaniem twórczości i myśli filozoficzno-etycznej Lwa Tołstoja. W obszernym studium *Lew Tołstoj* nakreślił pewne elementy biografii pisarza w połączeniu z omówieniem jego twórczości

³ Pracę W. Nałkowskiego na temat Lwa Tołstoja, wywołaną nastrojami związanymi z głośnym jubileuszem osiemdziesięciolecia L. Tołstoja, umieścił warszawski miesięcznik literacki *Sfinks* w 1908 roku.

i głównych tez jego doktryny. Badacz, rozważając kwestię konfliktu duchowego pisarza, próbuje znaleźć odpowiedź na zasadnicze pytanie: Czy konflikt duchowy pisarza był konsekwencją przełomu światopoglądowego czy też kryzysu postawy. Jego zdaniem idee religijne pisarza zostały opracowane jako system w latach osiemdziesiątych i były częścią jego filozofii. Już w młodości pisarz podchodził do Ewangelii z dużą wiedzą filozoficzną, poprawiając modalitwy i podporządkowując je własnym ideom etycznym. Jak sądzi A. Semczuk, po 1881 roku nie pojawił się wcale nowy Tolstoj. Ogłoszony w tym czasie jego system etyczny był następstwem długiego rozwoju ideowego pisarza, poczynając od okresu uniwersyteckich poszukiwań aż do pierwszego okresu twórczości łącznie (1851–1855) [Semczuk 1987, 262]. Pisze on, iż myśl religijna zawsze odgrywała w życiu pisarza niezmiernie ważną rolę już od najwcześniejszej młodości. Zatem warto tutaj przywołać na marginesie słowa Jarosława Iwaszkiewicza⁴, który stwierdził, że religia pisarza nie była tworem sztucznym, a wynikała z zasadniczych predyspozycji jego natury, rozwiniętych przez zespół czynników, kształtujących psychikę młodocianego pisarza. Swoje myśli o Bogu Tolstoj notował w dziennikach, które prowadził od najwcześniejszych lat. Myśli te towarzyszą mu nieustannie i powracają od początku do końca jego życia [Iwaszkiewicz 1972, 583].

Rozwój ideowy Tolstoja odzwierciedla fragment z jego dziennika:

„Wczorajsza rozmowa o boskości i wierze podsunęła mi wielką kolosalną myśl, dla której zrealizowania gotów jestem poświęcić swoje życie. Myśl ta – to stworzenie nowej religii, odpowiadającej rozwojowi ludzkości, religii Chrystusa, lecz oczyszczonej od wiary i tajemniczości; religii praktycznej, która nie obiecuje przyszłego zbawienia, lecz realizuje zbawienie na ziemi. Rozumiem, że zrealizować tę myśl mogą tylko pokolenia świadomie dążące do tego celu... Działać świadomie w celu zjednoczenia ludzi z religią – oto fundament myśli, która – jak się spodziewam – może mnie pochłoniąć” [Tolstoj 1973, nota z dziennika z 4(16) marca 1855].

A. Semczuk analizował także utwory Tolstoja o tematyce religijnej, takie jak *Spowiedź*, *Na czym polega moja wiara*, *Więc cóż mamy robić?*. Starał się zdefiniować tołstoizm jako ideę aktywnej miłości, dobroci i czynnego miłosierdzia. Badacz konstatuje, iż moment ogłoszenia tołstoizmu ma też przyczyny historyczne (ogłoszenie tołstoizmu jako doktryny ma zapobiec zbliżającej się rewolucji). Tolstoj wyczuwał tendencje rozwoju historii, wybrał do ogłoszenia swojej doktryny sprzyjający moment – lata „próżni

⁴ Jarosław Iwaszkiewicz (1894–1980) – pisarz, współtwórca grupy poetyckiej *Skamander*. Poeta, prozaik, redaktor *Twórczości*, eseista. Autor kilku zbiorów poetyckich oraz prozy, m.in. *Sława i chwala*, *Mój Petersburg*.

ideologicznej”. W tym właśnie, zdaniem Semczuka, tkwi przyczyna popularności tołstoizmu, który w latach osiemdziesiątych staje się kierunkiem dominującym. Było to nowe słowo myśli etycznej [Semczuk 1987, 234; Walicki 1973, 236].

Inny badacz, filozof, którego główną dziedziną zainteresowań była historia rosyjskiej filozofii, Andrzej Walicki, w swojej książce *Rosyjska filozofia i myśl społeczna. Od oświecenia do marksizmu* przytoczył twierdzenia licznych badaczy, którzy pisali, że wiele elementów tołstoizmu wykrystalizowało się wcześniej i znalazło wyraz w utworach pisarza, które powstały przed jego przełomem światopoglądowym. Badacz dokonał analizy myśli filozoficznej Lwa Tołstoja, powołując się też na Antoniego Semczuka i traktując tołstoizm jako doktrynę społeczno-religijną. W drugiej połowie lat siedemdziesiątych dokonała się istotna przemiana, przygotowana przez uprzednią ewolucję poglądów. Według Walickiego, Tołstoj jako myśliciel religijny reprezentował skrajną wersję etyczno-ewangelicznej i racjonalistycznej heterodoksji chrześcijańskiej. Jego krytyka była gwałtowna i gniewna. Redukując religię do etyki, Tołstoj poddał surowej, moralistycznej i racjonalistycznej krytyce całą dogmatykę i obrzędowość chrześcijańską. Tołstoj wyróżniał naukę Chrystusową, traktował Chrystusa jako największego nauczyciela, uważał go za człowieka, ale w praktyce odnosił się do jego nauki jako do nauki boskiej. W tym sensie można mówić, zdaniem badacza, o chrześcijańskim charakterze tołstoizmu. Poglądy Tołstoja odbiegały od tradycyjnego teizmu. Krytyka tołstojowska była wulgarnie socjologiczna. Jej siła tkwiła w gwałtowności oskarżenia, „nihilistycznej” śmiałości negacji, a nie w subtelności analiz filozoficznych. A. Walicki definiuje metafizyczny impersonalizm Tołstoja, odrzucenie nieśmiertelności indywidualnej, tołstojowski egalitaryzm. Pisze, że religijno-etyczna doktryna Tołstoja była statycznym systemem gotowych prawd. Dochodzi też do wniosku, że w filozofii i myśli religijnej tołstoizm okazał się doktryną mało płodną. Siła jego oddziaływania była całkowicie zależna od osobowości samego Tołstoja – po jego śmierci zaczęła szybko zanikać. Badacz, sumując swoje poglądy na interesującą nas kwestię, ostatecznie sądzi, iż niektóre idee Tołstoja brzmią dziś archaicznie, wyczuwa się w nich coś anachronicznego, szokującego śmiałością genialnych uproszczeń, ale zarazem irytującego „nihilistyczną” prostolinijnością i manichejskim dualizmem [Walicki 1973, 487, 489–490, 495, 504, 506, 507].

Bazyli Białokozowicz, polski sławista, komparatysta, badacz literatury rosyjskiej, białoruskiej i ukraińskiej, jest autorem wielu prac dotyczących twórczości L. Tołstoja, m.in. *Lwa Tołstoja związki z Polską, Z polskiej karty Lwa Tołstoja, Marian Zdziechowski i Lew Tołstoj*. Prace Białokozowicza to swoista „tołstowiana polska”. W książce *Lwa Tołstoja związki z Polską*

autor dał syntetyczny obraz stosunków Tołstoja z Polakami, uwzględniając kształtowanie się poglądów na sprawy polskie, korespondencję z Polakami, a także percepcję kultury polskiej w oczach pisarza. Jak twierdzi Białokozowicz, w kręgu pisarza skupiało się wszystko, czym żyła intelektualna Rosja jego czasów. Swoisty koloryt jego niepowtarzalnej i pełnej sprzeczności osobowości przyciągał powszechną uwagę. Jego potężna indywidualność przejawiała się nie tylko w dziedzinie twórczości literackiej, ale też w dziedzinie pedagogicznej, filozoficznej, estetycznej i etyczno-religijnej [Białokozowicz 1966, 5–6]. Zdaniem badacza, kryzys światopoglądowy, jaki przeżył Tołstoj na przełomie lat siedemdziesiątych-osiemdziesiątych, spowodował, że sprawy polskie znalazły się w szerszym kręgu zainteresowań rosyjskiego pisarza. Konstatuje, że kryzys wewnętrzny pisarza nie był przypadkowy, wiele elementów jego światopoglądu pokryzysowego można znaleźć w utworach, dziennikach i korespondencji z okresu poprzedniego [Białokozowicz 1966, 77].

Na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych nastąpiła jedynie krystalizacja poglądów Tołstoja w pewien jednolity, choć zawierający wiele sprzeczności system światopoglądowy. Pisarz był przekonany o słuszności swej doktryny, która miała zbawić świat. Idea chrześcijańskiej miłości i odpłacania za zło miała być zbawiennym środkiem [Białokozowicz 1966, 81].

Z kolei w pracy *Zdziechowski i Lew Tołstoj* B. Białokozowicz stara się potwierdzić i udokumentować naczelną myśl dotyczącą stosunków pomiędzy Zdziechowskim i Tołstojem, a mianowicie to, iż pomimo różnic w poglądach na kwestie religijno-etyczne i polityczne, stosunki między Marianem Zdziechowskim⁵ a Lwem Tołstojem były nacechowane życzliwością, zaufaniem i pozostawiły trwałe ślady w kulturze humanistycznej [Białokozowicz 1995, 68].

Twórczość i myśli Tołstoja na bieżąco przenikały do myśli M. Zdziechowskiego. Tołstoj przykuwa jego uwagę jako reformator religijny i znajduje żywy oddźwięk już w pierwszych jego publikacjach. Zdziechowski dał swemu oczarowaniu etyczno-religijnym aspektem tołstoizmu w artykule *Towianizm hr. Lwa Tołstoja*. Inne jego prace o Tołstojem to między innymi: *Mesjaniści i słowianofile*, *Szkice z psychologii narodów słowiańskich*, *Spór o piękno*, *Sztuka, młodość i Młoda Polska*. Według badacza, religia stała się „kotwicą zbawienia” dla Lwa Tołstoja. Rozwinął on tezę o wpływie tołsto-

⁵ Marian Zdziechowski (1861–1938) – slawista, filozof, historyk kultury, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego i Wileńskiego. Tworzył prace o literaturze i kulturze narodów słowiańskich, o ideologii romantyzmu i problemach kultury współczesnej. Jego główne prace to: *Mesjaniści i słowianofile*, *Pesymizm, romantyzm a podstawy chrześcijaństwa*.

izmu na ruch neochrześcijański. Liczne badania i prace Zdziechowskiego na temat doktryny Tolstoja zostały ukoronowane syntetyczną rozprawą *Lew Tolstoj*, sumującą życie, twórczość i poszukiwania moralno-etyczno-religijne pisarza w kontekście: pesymizm, romantyzm a podstawy chrześcijaństwa. Autor prześledził ewolucję pisarza od panteizmu przez filozoficzny pesymizm do odnowionego chrześcijaństwa. Swoją sympatię lokował on w maksymalizmie moralnym Tolstoja. Tolstojowskie niesprzeciwianie się złu przemocą było wyrazem pasywizmu charakteru rosyjskiego, co wyraźnie koresponowało z buddyzmem, upowszechniającym się w tym czasie w Europie. Nabierało to szczególnego znaczenia ze względu na bezsporny moralny autorytet światowy pisarza rosyjskiego [Białokozowicz 1995, 42, 43, 64].

W kolejnej książce *Z polskiej karty Lwa Tolstoja* B. Białokozowicz opisuje sylwetkę Tolstoja widzianą oczami polskich pisarzy polskich i innych artystów. Zwraca uwagę na stosunek do twórczości i myśli Lwa Tolstoja. Zatrzymajmy się na tak interesującej postaci jak Józef Czapski ze względu na znamiennej ewolucję poglądów malarza, dotyczącą odbioru doktryny pisarza rosyjskiego. J. Czapski (1896–1993) był malarzem, grafikiem, koneserem sztuki malarskiej. Bożyszczem jego młodości był Lew Tolstoj. Przemocny wpływ na Czapskiego wywarła antropologia filozoficzna, etyczno-religijna doktryna Lwa Tolstoja. Odpowiadała jemu duchowo-racjonalna definicja religii oraz potraktowanie miłości do Boga jako do absolutnej doskonałości i miłości do bliźniego, czyli do wszystkich ludzi bez różnicy. Urzekły go też poglądy pisarza na istotę człowieka i naturę człowieczeństwa, apoteoza ludu i jego moralności. Dyskutował z żarem o anarchizmie etycznym i rygorystycznym moralnym Tolstoja, dzieląc w pełni jego poglądy na własność prywatną, zwłaszcza ziemską. W percepcji Czapskiego tolstoizm wiązał się z określonym modelem świata, wzorem osobowym człowieka, ustawicznie doskonalącego się w imię powszechnej miłości oraz w wyidealizowanym społeczeństwie, kierującym się szczytnymi zasadami religijno-etycznymi, ucieleśnionymi w ogólne normy i reguły życia godziwego [Białokozowicz 2003, 208–210].

Czapski z braćmi Antonim i Edwardem Marylskim oraz siostrami Karoliną i Marią założył w Piotrogradzie religijno-pacyfistyczny falanster w tolstojowskim duchu. Po zrealizowaniu tego zamierzenia wkrótce zaczyna razić go, jak pisze Białokozowicz, rozdźwięk między szczytnymi ideałami Tolstoja i realnym stanem społeczeństwa. Z czasem Czapski dokonuje apoteozy tolstoizmu w kierunku coraz bardziej nasilającej się jego negacji. Bezczyność, na którą skazywał swoich wyznawców tolstoizm, coraz bardziej męczyła Czapskiego. Stopniowo zaczyna się kruszyć konstrukcja myślowa filozofii tolstojowskiej, która poprzednio wydawała mu się nie do ruszenia i nie do obalenia. Zatem, jak konstatuje B. Białokozowicz, tolstoizm w percepcji

Józefa Czapskiego przeszedł znamiennej ewolucję – od apoteozy do negacji [Białokozowicz 2003, 210, 212, 214].

Polski historyk filozofii, Zbigniew Kuderowicz, doszedł do wniosku, że ideologia L. Tołstoja pełni rolę jednego z katalizatorów, ułatwiających kryształizację stanowisk ideologicznych. Recepcja Tołstoja ułatwiała kształtowanie się postaw światopoglądowych. Zdaniem Kuderowicza, wybór zagadnień, które podejmował Tołstoj, sprzyjał szerokiej recepcji jego ideologii. Zasadniczą myślą filozofa jest stwierdzenie, że wieloznaczność i nieokreśloność programu Tołstoja rozwijała wszelkie dyskusje. Wielorakość recepcji pisarza znajdowała pewne wytłumaczenie w wieloznaczności jego doktryny. Różni pisarze mogli interpretować jego program zgodnie z własnymi intencjami. Powodem zainteresowania recepcją Tołstoja jest znaczny autorytet moralny pisarza, zrodzony dzięki zgodności jego programu i stylu życia, jak też autorytet osobisty. Kuderowicz zwrócił uwagę na fakt, że po śmierci pisarza szybko zanika recepcja jego ideologii, nie tylko dlatego, iż zmieniła się atmosfera intelektualna, ale też dlatego, że zabrakło autorytetu. Badacz uważał gruntowne poznanie myśli Tołstoja za ważny przyczynek przede wszystkim do poznania historii polskiej myśli filozoficznej i społecznej przełomu XIX i XX wieku. Recepcja tołstoizmu miała charakter selektywny, polegała bowiem na przejmowaniu jednych wątków i krytycznej ocenie innych. Kontrowersję budziła sama zawartość doktryny. Różne wizerunki Tołstoja i jego myśli konkurowały w polskim piśmiennictwie. Kuderowicz w studium *Polskie spory wokół Lwa Tołstoja* wyróżnił główne typy polskiej recepcji Tołstoja: recepcja religijno-konserwatywna, recepcja humanistyczno-liberalna, recepcja demokratyczno-lewicowa. Kryterium wyróżnienia staje się sposób interpretacji doktryny, swoistość hierarchizacji problematyki, co przejawia się w opisie i ocenie doktryny Tołstoja.

Na interesujący nas temat pojawiła się w ostatnim czasie także książka *Dramat religijny Tołstoja* Radosława Romaniuka⁶. Romaniuk bada nurt myśli rosyjskiej na przełomie wieków w kontekście idei wielkiego pisarza. Tematem zasadniczym jest tutaj zarówno religijny, jak i osobisty dramat Lwa Tołstoja, rozterki związane z zastosowaniem chrześcijańskiego wzoru życia w praktyce. Oprócz Tołstoja, bohaterami książki są również żona i krewni pisarza, polemici, filozofowie Mikołaj Bierdiajew i Włodzimierz Sołowjow, rosyjscy socjaliści. Romaniuk opisuje w książce lata osiemdziesiąte XIX wieku, kiedy to Tołstoj przechodzi przemianę religijną. Jego książka nie jest biografią w sensie dosłownym, ale autor wyodrębnia tutaj rolę ego pisa-

⁶ Radosław Romaniuk (1975) – polonista, rusycysta, krytyk literatury, tłumacz.

rza. Romaniuk opisuje też tołstojowską próbę wcielenia dosłownie czytanego Pisma Świętego w życie. Zaletą książki jest pokazanie Tołstoja w szerszym świetle – Romaniuk portretuje myśl etyczną i społeczną Rosji końca XIX stulecia. Jest to studium o pisarzu, który w swoim mniemaniu przekroczył granice literatury, o procesie spalania się w niemożliwości wyrażenia siebie przez twórczość. W swoje rozważania badacz wkomponowuje wiele interesujących fragmentów biograficznych, między innymi o nauce rzemiosła szewskiego przez pisarza, który zmuszał całą rodzinę, by chodziła w zrobionych przez niego butach. Szuka odpowiedzi na wiele absorbujących pytań, związanych z myślą filozoficzno-etyczną Lwa Tołstoja. Czy moralne standardy, wskazane przez Chrystusa, można rozumieć dosłownie? Czy Ewangelia jest w stanie przemienić ludzkie życie? Jak twierdzi Romaniuk, sława geniusza pozwoliła Tołstojowi mówić, przeciwstawiać się ogólnie przyjętym normom i powszechnie panującym moralnym standardom, między innymi w swoim stosunku do Cerkwi. Ale słuchano pisarza i jako pisarz mógł mówić swoją prawdę. Tołstojowskie rozumienie chrześcijaństwa oraz postanowienie moralnego doskonalenia „pomimo otaczającego zła” to projekt swego rodzaju zesłania wewnątrz własnego domu [Romaniuk 2004, 16, 24]. Zdaniem badacza, moralność, w wyniku sformułowania pewnych postulatów, tak jak to uczynił Lew Tołstoj, przestaje być kwestią posłuszeństwa prawu, a zaczyna być dramatem. Konstatuje, iż Tołstoj był tak spętany ze swoim światem, że musiał dosłownie odrzucić część siebie, aby z niego uciec. Pisarz wykraczał poza wygodny świat duchowy. Tołstojowskie Królestwo Boże na Ziemi było utopijnym królestwem pokoju i miłości wszystkich ludzi, zrealizowanym dzięki wypełnianiu przykazań Chrystusa: rezygnacji z przemocy i własności. Tołstoj pragnął spokoju świętości, ale poszukując go nieustannie dotykał moralności niemożliwej, ciągle nie chcąc się na ową niemożliwość zgodzić [Romaniuk 2004, 42].

Na zakończenie zasadnym staje się przywołanie syntetyzujących wniosków o recepcji myśli filozoficzno-etycznej Lwa Tołstoja w Polsce autorstwa Zbigniewa Kuderowicza. Badacz stwierdził, że przegląd historii recepcji tołstoizmu w polskim piśmiennictwie ujawnia ogromne rozbieżności ocen: od ogłoszenia Tołstoja odnowicielem życia religijnego, przez uznanie go za wyraziciela humanizmu, aż do nazwania go „pogrobowcem utopijnego realizmu”⁷. Recepcja pokazuje kontrowersje ideowe między recypującymi kierunkami. Recepcja Tołstoja odzwierciedla przeciwieństwa charakterystyczne

⁷ „Pogrobowiec utopijnego realizmu” – tak określiła Tołstoja w swoim artykule Róża Luksemburg (1871–1919), działaczka i ideolog polskiej, niemieckiej socjaldemokracji i ruchu komunistycznego, którego tekst można znaleźć m.in. w pracy Grzegorzcyka.

dla przełomu XIX i XX wieku. Badania Kuderowicza ukazały, iż omawiana doktryna, to nie zamknięta gotowa całość, a składnik życia społecznego i jej funkcjonowania w społecznej świadomości. Filozof zauważył, że w świetle recepcji poszerzyła się wiedza o takich aspektach teorii, których Tołstoj sam nie artykułował bądź nie rozwinął. Najważniejszym staje się tutaj możliwość prezentacji doktryny jako żywotnego składnika kultury, który zmusza odbiorców do zajmowania postaw moralnych i teoretycznych i do angażowania się w spory ideologiczne [Kuderowicz 1977, 244].

Do twórczości Tołstoja, jako życiodajnego źródła, odwoływano się w najtrudniejszych okresach w dziejach XX wieku. Z jego dzieł czerpano otuchę, siłę przetrwania, moc walki i wiarę w zwycięstwo humanistycznych ideałów w latach pierwszej i drugiej wojny światowej [Białokozowicz 2003, 38].

Tołstojowska spuścizna poprzez percepcję, odczucia, doznania i przeżycia twórcze wielu wybitnych pisarzy zadomowiła się w polskiej kulturze piśmienniczej i teatralnej jako wiecznie aktualne dziedzictwo problemów moralnych, nurtujących zarówno indywidualnego człowieka, jak i społeczeństwo, przenikających w głąb narracji artystycznej, a także jako humanistyczna afirmacja wolności tworzenia, a tym samym jako „wspólne dobro literatury światowej” [Białokozowicz 2003, 44].

Literatura

- Białokozowicz B., 1966, *Lwa Tołstoja związki z Polską*, Warszawa.
- Białokozowicz B., 1995, *Marian Zdziechowski i Lew Tołstoj*, Białystok.
- Białokozowicz B., 2003, *Z polskiej karty Lwa Tołstoja*, Białystok.
- Grzegorzczak P., 1964, *Lew Tołstoj w Polsce*, Warszawa.
- Iwaszkiewicz J., 1972, *Lew Tołstoj*, [w:] *Tołstoj w oczach krytyki światowej*, pod red. H. Krzeczковского, Warszawa.
- Kuderowicz Z., 1977, *Polskie spory wokół ideologii Lwa Tołstoja*, [w:] *Archiwum historii filozofii i myśli społecznej*, t. 23.
- Łobodowski J., 1979, *Jeszcze o Lwie Tołstoj*, „Tydzień Polski” nr 42, Londyn.
- Nałkowski W., 1964, *Zestawienia*, [w:] *Lew Tołstoj w Polsce*, Warszawa.
- Romaniuk R., 2004, *Dramat religijny Tołstoja*, Warszawa.
- Semczuk A., 1975, *Lew Tołstoj*, [w:] *Pisarze i krytycy. Z recepcji nowożytnej literatury rosyjskiej*, Wrocław.
- Semczuk A., 1987, *Lew Tołstoj*, Warszawa.
- Tołstoj L., 1973, *Dzienniki*, Warszawa.
- Walicki A., 1973, *Rosyjska filozofia i myśl społeczna. Od oświecenia do marksizmu*, Warszawa.

PHILOSOPHICAL AND ETHICAL THOUGHT OF LEO TOLSTOY
IN POLISH PERCEPTION

S U M M A R Y

The present article explores philosophical and ethical thought of Leo Tolstoy in polish perception. The author of the article attempts to overview the mentioned above thought, commencing with earliest researches and first references about the author in Poland, and terminating with the analysis made by modern polish scientists. Philosophical and ethical thought of Leo Tolstoy is analyzed both in secular and religious context, with particular attention drawn on types of Tolstoy perception in polish literature and its role on creation of intellectual life of polish society.

Ewa Jastrząb e-mail: e.jastrzab@op.pl